

Ратни злочини и геноцид у Југославији од 1941. до 1945. године

Пуковник др *Славко Вукчевић*

Ратни злочини и злочини геноцида током Народноослободилачког рата у Југославији 1941–1945. били су саставни дио опште стратегије окупатора и њихових сарадника. Наиме, њемачки и италијански команданти, челници фашистичке Мађарске и Бугарске захтијевали су од својих потчињених команди предузимање сурових репресалија: масовне ликвидације становништва, насилно исељавање и одвођење у концентрационе логоре без обзира на пол и узраст ради осигурања мира и сигурности на окупираним територијама.

Геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима, спроведен у Независној Држави Хрватској 1941–1945. године, по броју жртава, методама и начину уништавања спада у најмонструозније примјере у историји 20. вијека. Одмах након успостављања НДХ, 10. априла 1941, Срби, Јевреји и Цигани стављени су ван закона и предвиђени за потпуно уништење све зарад стварања „чисте хрватске државе“ и егзистенције „чисте хрватске нације“. Предвиђено је да се потпуно униште Срби у Хрватској и Босни и Херцеговини тако што би се трећина ликвидирала, трећина иселила и трећина насилно превела у римокатоличку вјеру и претопила у Хрвате. У свему томе, власти НДХ имале су значајну подршку Римокатоличке цркве.

Суочени са таквим подацима, у могућности смо да откривамо разлоге, мотиве и циљеве геноцида и геноцидне политике, величину људских и духовних губитака српског народа и Српске православне цркве у Другом свјетском рату. Намеће се закључак да је Србима, поред Јевреја и Цигана, било намијењено потпуно уништење. Поред усташких, трпио је и геноцидне злочине њемачких, мађарских и бугарских окупатора, као и злочине великоалбанских квислинга.

Ставови и наредбе за извођење ратних злочина и злочина геноцида

Суштина стратегије окупационих сила у Југославији састојала се у томе да се са што мање снага и средстава, и са што мање жртава и времена, осигура највећа могућа експлоатација материјалних, природних и људских потенцијала за вођење кампање на главним фронтовима Другог свјетског рата. Другим ријечима, смирити ситуацију у распарчаној Југославији на дуже вријеме, и то примјеном комбинованих војних, полицијских, економских и пропагандно-психолошких мјера, значило је

у коријену осујетити и помисао на било какав отпор, односно жељу да се демонстрацијом силе међу становништвом града и села, у свим националним срединама, изазове осјећај да противници тзв. новог поретка немају никакву могућност.

Отуда њемачки и италијански команданти, као и челници фашистичке Мађарске и Бугарске, још од првих дана окупације, наглашавају захтјев својим потчињеним командама да „сваки отпор буде сломљен безобзирном оштрином“, у очекивању да ће се на тај начин најефикасније обезбиједити „мир и сигурност“, спријечити образовање и дејство оружаних јединица НОП-а, те уштедјети крв сопствених војника (иначе ће се „наши губици попети до неизмјерљивог“ – упозоравао је опуномоћени командуюћи генерал у Србији Беме 25. септембра 1941. године.¹

У директивама, заповијестима и упутствима најодговорнијих функционера окупационе власти и команди оружане силе и полиције, писало је:

- стријељати на лицу мјеста, без суда и ислеђивања, све мушкарце способне за пушку;²

- према становништву примијенити најстроже мјере, при чему треба узимати у обзир „да један људски живот у дотичној земљи не вреди ништа“;³

- узимати таоце из свих друштвених слојева и повећавати њихов број зависно од конкретних прилика у појединим крајевима и од слободне процјене надлежног окупационог старјешине;⁴

- приступити „безобзирним и неодложним мјерама“ против устаника и њихових сарадника, као што су: вјешање, уништавање насеља припадника НОП-а, депортовање родбине устаника у концентрационе логоре, појачана пропаганда на српскохрватском језику против НОП-а, коришћење мреже обавјештајаца и убачених лица за откривање устаничких гнијезда и коловођа (како је наређивао командант Југоистока, генерал Лист, 5. септембра 1941).⁵

Још почетком јуна 1941. Мусолини је усмјеравао рад окупационих власти на италијанизацију окупираних и анектираних области, на основу чега је лансирана политичко-пропагандна девиза: „Данас је фашизам Италија. Ко мрзи фашизам, мрзи Италију!“ Стога су италијански окупатори приступили масовним интернацијама цивилног становништва и непожељних елемената, чак и мјестимичној „тоталној евакуацији“, ради уклањања оних који би могли постати „потенцијални непријатељи“. На тај начин требало је олакшати „политичку и економску пенетрацију“ фашистичке Италије у поједине области Југославије. Значајних разлика између њемачких и италијанских стратегијских ци-

¹ „Ваш је задатак да прокрстарите земљом у којој се 1914. године потоцима лила Немачка крв... Ви сте осветници тих мртвих“ – упозоравао је том приликом потчињене командант Франц Беме, (*Зборник*, том I, књ. 1, док. бр. 173).

² Исто.

³ Исто, том I, књ. 1, стр. 432.

⁴ Исто.

⁵ Исто, док. бр. 145, стр. 390–392.

лева није било, мада је метод италијанских окупационих власти био лукавије саткан, укључујући пропагандно-психолошки притисак и, посебно, демагошку тактику привидних уступака и обећања, и половичних мјера у снабдијевању становништва неким основним животним намирницама. Иначе, и они су – попут својих њемачких савезника – све више постајали присталице политике „мање прогласа, више стријељања“.⁶

По перфидности и цинизму у извођењу злочина мађарске окупаторске јединице нијесу заостајале за њемачким и италијанским савезницима. Убијали су људе, жење и дјецу на најсвирепији начин, и то готово свуда: у њиховим кућама, на улицама, у пољу и на другим мјестима. Уништаване су читаве породице, чак и одојчад, а њихови лешеве камионима су превожени и бацани у Тису и Дунав. Масовни злочини почињени су већ првих дана окупације у готово свим мањим и већим мјестима Бачке и Барање: Суботици, Старој Кањижи, Сенти, Сомбору, Пачиру, Бачкој Тополи, Кули, Србобрану, Сиригу, Чуругу, Новом Саду и другим мјестима, углавном над српским становништвом. Рачуна се да је тих дана само у Суботици убијено више од 200 особа, у Старој Кањижи више од 100, Сиригу око 350, док је у Новом Саду, приликом уласка, мађарска војска и полиција ликвидирала око 500 мушкараца, жена и дјеце.⁷ Касније, све до краја ослободилачког рата, мађарски окупатори су спроводили жестоки терор над српским становништвом и Јеврејима на читавој окупираној територији. Нарочито тешке геноцидне злочине мађарске фашистичке јединице починиле су почетком 1942. године у јужном Банату, када је на свиреп начин убијено око 4.000 мушкараца жена и дјеце.⁸ Од укупно 2.350 убијених у селима Шајкашке, 2.167 лица били су Срби, 154 Јевреја, 64 Цигана и 29 Румуна. У периоду од 21. до 23. јануара проведена је рација у Новом Саду, гдје је убијено 1.250 мушкараца, жена и дјеце. Њихови лешеве бацани су у залеђени Дунав. „Многобројни лешеве Срба пливају Дунавом које бацају Мађари“,⁹ данима је своје претпостављене обавјештавало Заповједништво морнарице НДХ фебруара 1942. године. Поводом тога, мађарски посланик Ендре Бајчин Жилински, и сам потресен тако нечувеним масовним злочиним, упозоравао је своју владу: „Отров који се нагомилао овдје, сада се тамо у Жабљу и Новом Саду излио као из неког грозног пришта“, додајући да „гласови о оваквим нечовјечностима допиру до неба и не могу остати без освете“.¹⁰

⁶ *Четрдесет прва*, Београд, 1961, стр. 884; *Зборник*, том XII, књ. 1, док. бр. 153; Јован Вујошевић, *Карактер италијанске окупације у Југославији 1941–1943, Ослободилачка борба народа Југославије као општенародни рат и социјалистичка револуција*, Београд, 1977, књ. 2, стр. 192.

⁷ Др Јосип Мирнић, *Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи*, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, бр. 35, Нови Сад, стр. 10–13; др Никола Живковић, *Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у другом светском рату*, Београд, 1975, стр. 202–205.

⁸ Звонимир Голубовић, *Геноцид над Србима и Јеврејима у Бачкој, јануара 1942. „Војноисторијски гласник“ бр. 1–2/1994*, стр. 161–171.

⁹ *Исто*.

¹⁰ *Зборник*, том XV, књ. 1, док. бр. 87, стр. 264–268.

О томе како је бугарски окупатор спроводио злочине над становништвом на својој окупационој територији најбоље свједоче бројне наредбе и упутства окупационих команданата и полиције, у којима је до детаља разрађен метод мучења, злостављања и убијања припадника НОП-а и невиног српског становништва. Командант бугарске 5. армије, почетком октобра 1941, наредио је својим потчињеним командантима и органима бугарске окупационе власти да се на бугарском окупационом подручју „не примењују одредбе женевске конвенције“, већ „све заробљенике, припаднике НОП-а и друге, стријељати без икаквог ислеђивања“.¹¹ О бројним злочинима бугарске војске и полиције над становништвом има много показатеља. На примјер, у Бојнику, фебруара 1942, међу 476 убијених лица било је и деведесеторо дјеце од једне до седам година, или, злочин раван дивљаштву, када су бугарски војници, децембра 1942, покупили 33 сељака из Ломнице, Буковице и Трмчара и живе их затрпали у јаму напуштене кречане код Алексинца.¹²

Хронологија акција одмазди окупационих трупа, квислинга и колаборациониста снажно и илустративно потврђује њихову праксу стријељања, клања и вјешања припадника и симпатизера НОП-а, као и мирног и неборачког становништва свих узраста током читавог Народноослободилачког рата. Многобројни примјери сурових обрачуна у појединим крајевима Југославије убједљиво показују настојање окупационих власти да сломе или зауставе успон НОП-а застрашујућим мјерама одмазде, прогонима и сваковрсним терором.

Концентрациони логори и затвори

Од самог почетка окупације, готово у свим већим мјестима окупационе власти су формирале логоре и затворе, у којима су злостављане десетине, па и стотине хиљада мушкараца, жена и дјеце. Тако је, на примјер, њемачки окупатор формирао концентрационе логоре у Београду (на Бањици и Сајмишту), „Црвени крст“ у Нишу, логор у Шапцу, „Свилару“ у Панчеву, логор у Зрењанину и бројне логоре у Банату и Славонији, као што су концентрациони логор у Брестовцу, на Острвачкој Ади крај Дунава (три логора), у Чоки итд. Затим логоре у Птују, Марибору и другим мјестима.¹³

Мађарски и бугарски окупатори формирали су већи број сабирних и заробљеничких логора, које су углавном пунили српским становни-

¹¹ Боро Митровски, др Венцеслав Глишић и Томо Ристовски, *Бугарска војска у Југославији*, Београд, 1971, стр. 24–30; Др Никола Живковић, *Ратна штета коју је Бугарска учинила Југославији*, стр. 48.

¹² Боро Митровски и др., *Исто*, стр. 98 и 105.

¹³ *Други светски рат 1939–1945*, књ. 2, Београд, 1961, стр. 556; Бањица, Београд, 1967, стр. 18–22, 45, 46 и 100; *Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора у Војводини*, стр. 3, 40, 41 и 42; Саопштење бр. 87, стр. 787–800; *Злочини фашистичких окупатора и његових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд, 1952, стр. 38, 40–42; др Славко Вукчевић, *Метод окупатора и квислинга за угушивање отпора у окупираним градовима Југославије 1941–1945*, „Војноисторијски гласник“, бр. 1/1985, стр. 111–114.

штвом. Из њих су многи логораши отјерани у злогласне нацистичке логоре (Борча, Баја, Велика Кањижа, Шарвар и други). Само кроз логор у Шарвару прошло је више од 9.000 логораша.¹⁴

Истовремено, италијански окупатор је на својој окупационој територији формирао концентрационе логоре у Цетињу, Никшићу, Боки Которској („Мамула“ и „Превлака“), на Рабу и Молату, у Водицама, на Зларину (код Шибеника), у Краљевици, на Корчули, у Муртеру, логор Раванице (код Омиша), логор Бакар, Лопуд, у Купарима, Бару и у Приштини.¹⁵ Владавина италијанског окупатора у Далмацији, Црној Гори, Херцеговини, Косову и Метохији, великом дијелу Словеније и Санџака, југозападној Хрватској и западној Македонији, од априла 1941. до септембра 1943. године, била је, у ствари, непрекидан ланац који је по циљевима и методама био истовјетан с терором њемачког окупатора. Све се то јасно види из бројних наређења и извјештаја италијанских фашистичких команданата и функционера, као и из порука својим војницима, гдје су, поред осталог, истицали: „Покажите овим варварима да, иако је учитељица и мајка цивилизације, Италија умије да казни неумитним законима природе... Немајте повјерења у оне који су око вас...“¹⁶ У познатом циркулару 2. италијанске армије, од 1. марта 1942 (Циркулар 3Ц), стављено је до знања да „неодмјереност у реаговању“ против антифашистичких елемената и окупираног становништва „никад неће бити кажњена“, а да ће, међутим, „беспошtedно бити кажњени“ сви они који испоље колебање, неодлучност и страх у борби против народноослободилачког покрета.¹⁷ Готово истовремено, италијанским војницима у Црној Гори дијељена су упутства за борбу против устаника, чија је антијугословенска и антиљудска поента била садржана у поруци: „Мрзите овај народ“. Отуда стотине попаљених насеља и хиљаде побијених и унесрећених родољуба, жена, дјеце и старца, хиљаде интернираних особа итд. Само са подручја Црне Горе италијанске окупационе снаге ухапсиле су и депортовале у разне затворе и логоре, у земљи или на Аленинско полуострво, више од 48.000 мушкараца, жена и дјеце.¹⁸ Са подручја Словеније интернирано је укупно 65.230 особа (50.559 мушкараца, 9.691 жена, 698 старијих особа и 4.282 дјеце), или 18 одсто укупног становништва Љубљанске провинције.¹⁹

Подстичући злочине, њемачко командовање спроводило је међу својим војницима праву кампању, наглашавајући да свака сажаљивост

¹⁴ Владислав Ротбарт, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941–1945*, Нови Сад, „Дневник“, 1988, стр. 44–45.

¹⁵ Војни архив Војноисторијског института (у даљем тексту: ВА ВИИ), фонд НДХ к. 315, бр. рег. 1/11 и к. 316, бр. рег. 4/7, 14/7, 8/7, 29/11, 17/7, 13/7, 29/10, 22/11; к. 314, бр. рег. 26/1–123, к. 153, бр. рег. 16/1 и к. 217, бр. рег. 17/4; *Отпор у жицама*, књ. 1, стр. 643–657, књ. 2, стр. 517–541, 613–639; Славко Вукчевић, *исто*, стр. 214.

¹⁶ Јован Вујошевић, *исто*, стр. 291.

¹⁷ *Исто*.

¹⁸ Архив Југославије, фонд Државне комисије за утврђивање ратних злочина почињених од окупатора и њихових помагача, фасцикла 18.

¹⁹ Др Никола Живковић, *Ратна штета коју је Италија учинила Југославији у другом светском рату*, Београд, 1991, стр. 44.

према становништву „представља прави злочин према њемачком народу и војницима на фронту“. На основу таквих и сличних упутстава, њемачке окупаторске јединице починиле су највећи број масовних злочина у Србији који носе обиљежја злочина геноцида, као, на примјер, злочини у Подрињу, Крагујевцу, Краљеву, затим стријељање хиљада талаца из концентрационих логора Бањица, Сајмиште, Ниш, Шабац и других. Јавним вјешањем појачаван је ефекат застрашивања код становништва, управо онако како је прецизирано упутствима разних команди и установа њемачке оружане силе. Стријељано је и вјешано у Београду, Ужицу, Прњавору, у Мачви, Аранђеловцу, Шапцу и другим мјестима. Само до почетка устаничких акција њемачке јединице су у Србији и Банату убиле и на други начин ликвидирале око 550 особа. Током јула и августа 1941. са подручја Србије стријељано је 1.000 талаца.²⁰ Током септембра масовни злочини извршени су у Шапцу, гдје је стријељано око 1.000 људи, међу којима је било дјеце и старијих особа, и у селу Драгинац, гдје је, 15. септембра, стријељано око 2.000 жена, дјеце и старца. Припадници 342. њемачке дивизије започели су тиме масовна хапшења и масакрирања становништва. У извјештајима опуномоћеног генерала у Србији, од 9. октобра 1941, тврди се да је та дивизија крајем септембра и првих дана октобра ухапсила 21.500 особа, од којих су многе ликвидирале. Током октобра из логора на Бањици стријељано је 2.100 талаца.²¹

Масовни злочини у Србији

У масовним стријељањима у Краљеву, у времену од 13. до 18. октобра, погубљено је око 2.000 мушкараца, жена и дјеце. У Крагујевцу, 21. октобра, стријељања су извођена по групама. У сачуваним изворима различити су подаци о броју стријељаних, мада се поуздано зна да је Бемеово наређење о квоти 1:100 том приликом, највјероватније, у потпуности испоштовано. Према њемачким документима, број убијених износи свега 2.300 особа. Међутим, према доступној литератури и подацима најближе родбине, тада је у Крагујевцу стријељано око 7.000 особа различитог узраста, међу којима се налазио и већи број ђака.²²

Према извјештају изасланика Министарства иностраних послова Трећег рајха, од 3. децембра 1941, до тада је у Србији стријељано 20.000 особа.²³ Међутим, у извјештају опуномоћеног командујућег генерала у Србији, упућеном команданту Југоистока, пише да је у периоду од 1. септембра 1941. до 12. фебруара 1942. у Србији само за одмазду стријељано 20.149 талаца.²⁴

²⁰ Др Никола Живковић, *исто*, стр. 227; Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Београд, 1968, стр. 44.

²¹ *Зборник*, том I, књ. 1, док. бр. 189, стр. 480; Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд, 1963, стр. 249–250; др Никола Живковић, *исто*, стр. 227.

²² *Зборник*, том I, књ. 1, док. бр. 192 и 203, стр. 485–487 и 502–505; В. Глишић, *исто*, стр. 61–64.

²³ Никола Живковић, *исто*, стр. 229.

²⁴ *Исто*, стр. 229.

Масовне злочине њемачке јединице починиле су и на територији Босне и Херцеговине. Због неуспјеха у борбама у источној Босни крајем 1941. и почетком 1942. њемачке јединице су спровеле жесток терор над недужним становништвом. У тим акцијама убијено је око 3.500 особа, а око 7.000 особа одведено је у разне концентрационе логоре.²⁵ У Србији, Банату и Санџаку, током рата, ликвидирано је више од 15.000 Јевреја. Харолд Турнер је 29. августа 1942. обавијестио заповједника Југоистока, Александра Лера, да је „Србија једина земља у којој је ријешено питање Јевреја и Цигана“. Само у периоду од почетка априла до 10. маја 1942. из јеврејског логора у Земуну убијено је укупно око 5.200 Јевреја.²⁶

Депортација и хапшење Јевреја извођени су у оквиру општег плана „рјешења јеврејског питања“, то јест тоталног уништења Јевреја. Тако је током рата 1941–1945, од укупно 77.485 Јевреја, колико их је живјело на територији Југославије ликвидирано и на друге начине уништено око 63.000 Јевреја. Само на територији НДХ, у усташким погромима и логорима, ликвидирано је 30.500 особа, или 75 одсто јеврејског становништва.²⁷

Током ослободилачког рата 1941–1945. окупационе власти су предузеле више акција депортација становништва ради националног чишћења (пресељавање Срба из НДХ у Србију), германизације појединих југословенских простора (пресељавање Словенаца у Србију, НДХ и Њемачку) и физичког уништавања Јевреја и Цигана.²⁸ Пресељавање Срба из НДХ изведено је у оквиру геноцида и масовног терора усташких власти над српским становништвом и достигло је готово неслућене размјере од око 400.000 особа, како је на саслушању у Београду изјавио Франц Нојхаузен, њемачки генерални опуномоћеник за привреду Србије.²⁹ У цјелини, све те мјере требало је да поврате ауторитет окупационе силе и њен престиж, нарочито после устаничке плиме у љето 1941. године, па и касније. Укратко, требало је да створе „страх и трепет у земљи“, како је 21. септембра 1941. говорио Харолд Турнер, у духу Кајтелове директиве да се за сваког убијеног њемачког војника убије 50–100 комуниста, при чему је наглашавано да начин извршења смртне казне „мора појачати застрашујући ефекат“ међу становништвом и устаницима.³⁰

²⁵ Исто, стр. 233.

²⁶ Др Венцеслав Глишић, *Терор и злочин нацистичке Немачке у Србији 1941–1945*, Београд, 1970, стр. 93–94.

²⁷ Детаљније: Романо Јаша, *Јевреји Југославије 1941–1945, жртве геноцида и учесници НОР-а*, Београд, 1980, стр. 200–202; мр Милан Кољанин, *Немачки логор на београдском сајмишту 1941–1944*, ИСИ, Београд, 1992, стр. 117–135.

²⁸ Др Никола Живковић, *Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у другом светском рату*, стр. 209.

²⁹ „Као одмазда за живот једног немачког војника, мора се у тим случајевима узети као опште правило, да одговара смртна казна 50–100 комуниста. Начин извршења смртне казне мора још појачати застрашујући ефекат“ (*Зборник*, том I, књ. 1, док. бр. 159, стр. 432).

³⁰ „Стријељање Јевреја је једноставније него Цигана“ – пише немачки поручник Валтер, и додаје „Јевреји врло прибрано гледају смрти у очи. Они се држе

Повремене анализе војно-политичких, материјалних и морално-психолошких ефеката такве праксе потврђивале су мање-више очекиване последице. С једне стране, изнуђена је привидна и лабилна пацификација и омогућено учвршћивање мреже обавјештајаца и убачених повјерљивих особа на ослобођеној територији и слабо контролисаној позадини под окупационом влашћу. Повремени предах је коришћен за обнављање производње, мобилизацију радне снаге за рад у њемачким фабрикама, оживљавање промета комуникацијама и наставак фортификацијских радова око појединих упоришта и саобраћајних чворова. С друге стране, као реакција на репресалије и злочине, дошло је до прилива нових бораца – осветника, чланова „огорчене родбине“ и непосредно угроженог становништва, у организације и оружане јединице народноослободилачког покрета. То потврђују увјерљиви подаци о јачању НОП-а у цјелини, посебно о консолидовању постојећих и стварању нових оружаных формација. Осим тога, под утицајем збивања на фронтovima Другог свјетског рата, посебно на југословенском ратишту – које је сматрано саставним дјелом „великог рата који букти у цијелом свијету“, Њемци су регистровали забрањивајући психолошки притисак на припаднике Вермахта, нарочито послје масовног стријељања ђака и грађана у Крагујевцу, Цигана код Панчева, припадника НОП-а код Смедеревске Паланке итд. Запажено је, такође, да су италијански војници све упадљивије губили борбено одушевљење, испољавајући свој „изразито мирнодопски менталитет“, па су преспоро реаговали у борбеним ситуацијама, допуштајући да буду разоружани „са сувише великом лакоћом“, како је забиљежио командант италијанске 2. армије почетком 1942. године. Тај процес отрежњавања италијанских грађана и војника био је све видљивији, тако да је већ 8. априла 1943. констатована значајна чињеница да је „талас песимизма овладао Италијом“.³¹

Великоалбанске националистичке снаге, балисти и албански вулнетари, починили су у периоду 1941–1945. бројне свирепе злочине над српским и црногорским становништвом на Косову и Метохији, почев од појединачних убистава до масовних ликвидација и насилног протјеривања и пљачкања њихове имовине. Руководећи се одредбама свог програма, они су на преговорима Рим–Берлин непрекидно захтијевали присаједињење Косова и Метохије „великој Албанији“. У вези с тим, већ 1941. отпочели су са чишћењем терена, протјерујући и убијајући Србе и Црногорце, не штедећи чак ни беспомоћне жене, старце и дјецу. На тај начин, са Косова и Метохије, током рата, насилно је исељено више од 100.000 Срба и више хиљада Црногораца. На њихова имања

врло мирно, док Цигани јаучу, вриште и стално се покрећу иако се налазе на месту стријељања...

Ово стријељање у почетку није остављало на моје војнике неки нарочити утисак, али се већ другог дана примијетило да понеки од њих, при вршењу стријељања, на дуже време, губе живце. За време стријељања, по моме личном запажању, не осећају се никакве душевне сметње. Оне се, међутим, појављују када се после неколико дана, увече, у миру о томе размишља“ (*Зборник*, том I, књ. 1, док. бр. 246, стр. 583).

³¹ Јован Вујошевић, *исто*, стр. 290–298.

населиле су се бројне породице из Албаније. Тако су остваривани планови албанских фашиста да геноцидом над Србима и Црногорцима прошире „велику Албанију“ и на територију Косова и Метохије.³²

Геноцид Независне Државе Хрватске

Усташки злочини геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима у Независној Држави Хрватској 1941–1945, саставни су дио глобалне политике фашистичких окупатора и спровођени су у директној сарадњи с њемачким и италијанским трупима. Сразмјерно броју жртава, поводу и начину њиховог уништавања, ти злочини спадају у најмонструозније злочине у историји 20. вијека. Међутим та тематика у историографији још увијек није обрађена, мада је изворна грађа веома обимна.

Прошло је више од 50 година од догађаја чији карактер, размјере и посљедице – кривицом челних личности Хрватске, Србије и Југославије – нијесу потпуније познати нашој и свјетској јавности. Ипак, остаје питање да ли би односи између Срба и Хрвата, у Хрватској, прије свега, кренули другим током да је у хрватској интелектуалној и културној елити икада дошло до стварног суочавања с феноменом геноцида у тзв. НДХ, и да ли би се он сада понављао да се икада послје рата о њему могло слободно говорити и да су се могле научно истраживати стварне жртве и њихови егзекутори. Вишедеценијско ћутање о геноциду над српским народом у НДХ прекинуто је тек посљедњих година, појавом првих студијских анализа о тој комплексној проблематици.

Усташки покрет – чија је окосница државног програма била „један народ, једна земља, један вођа“ – предвиђао је истребљење српског народа на територији НДХ ради стварања „чистог хрватског простора“ и егзистенције „чисте хрватске нације“. Развијено је увјерење да је наступио повољан историјски тренутак да се, с ослоном на фашистичке силе, коначно ријеши „српско питање“. Мада је припремано у дугом временском периоду, непосредном рјешавању „српског и јеврејског питања“ усташе су приступиле, према нацистичким принципима „више расе“, одмах након успоставе НДХ 10. априла 1941. године. На основу таквих принципа, прокламована су начела усташког покрета и донесено је мноштво законских одредаба и казних наредби којима су озакоњени најразличитији нацистички методи у спровођењу злочина, почев од хапшења, клања, вјешања, масовних ликвидација и других злочина сваке врсте до геноцида.

Одмах након успостављања НДХ на удару су се нашли читаво српско становништво, Јевреји и Цигани као „мање вриједне расе“. Срби су стављени ван закона и претворени у „дивљач за слободан лов“, па су изложени масовном убијању, насилном иселјавању и превођењу у римокатоличку вјеру. У остваривању тог програма власти НДХ водиле

³² Др Ђорђе Ставратовић, *Геноцидна политика великоалбанских националиста према Србима на Косову и Метохији у другом светском рату, Геноцид над Србима у II светском рату*, Београд, 1995, стр. 91–103.

су јединствену политичко-пропагандну кампању да „Србима и жидовима нема мјеста у Независној држави Хрватској“. У јавним иступима усташки функционери су наглашавали: „један дио Срба ћемо побити, други раселити, а трећи ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“.³³ Милован Жанић, министар у усташкој власти, већ 2. маја 1941. упозоравао је да „нема те методе коју нећемо употријебити као усташе да начинимо ову земљу збиља хрватском и очистимо је од Срба“, јер „то је политика ове државе“ и „то кад извршимо извршићемо само оно што пише у усташким начелима“.³⁴ Истовремено је и министар вањских послова НДХ, др Младен Лорковић, позивао на дефинитиван обрачун са Србима, Јеврејима и Циганима. Инсистирајући на тоталном уништењу Срба, Виктор Томић, усташки повјереник и стожерник у Бањалуци, упозоравао је: „Уништавајте их гдје год их сретнете, а благослов поглавника као и мој су вам сигурни“,³⁵ док је командант концентрационог логора Јасеновац, фратар Мирослав Филиповић Мајсторовић наређивао својим усташама: „под сваку цијену настојте уништити Србе у НДХ, без милости, јер је то програм који се мора извршити“.³⁶

Усташку пропаганду против Срба и Југославије у цјелини својски је подржавала клерикална пропаганда. Католичка црква је Србе сматрала „отпадницима“ од вјере „својих отаца“ које треба поново вратити под окриље Католичке цркве. Уз подршку Ватикана, Степинац је настојао да се ослободи „шизматика“ – НДХ је требало да постане снажна католичка држава.³⁷ У овој земљи не може да живи нитко осим Хрвата, јер ово је земља Хрватска, а тко се неће покорити, ми знадемо како ћемо с њим. Ја сам у овим горе крајевима дао очистити од пилета до старца, а ако буде потребе учинићу и овдје, јер данас није гријех убити ни мало дијете од седам година, а које смета нашем усташком покрету. Ми данас морамо да будемо сви Хрвати и да се проширимо и ојачамо... Немојте мислити што сам ја у свећеничкој одори, али да знате да ја када је потребно узимам стројницу у своје руке и таманим све до колијевке, све оно што је против усташке државе и власти“ – рекао је окупљеним вјерницима фра Дионисије Јурчев, прочелник вјерског одсјека Равнатељства за понову Независне Државе Хрватске.³⁸

³³ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Београд, 1988, књ. 2, стр. 50; Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у светлости међународног права*, Београд, 1992, стр. 285–286; Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Загреб, 1977, стр. 122–125; Виктор Новак, Магнум Кримен, *Пола вијека клерикализма у Хрватској*, Београд, 1986, стр. 605–606; Богдан Кризман, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, друго издање, Загреб, 1983, стр. 122–125.

³⁴ „Нови лист“, Загреб, од 3. липња 1941; Б. Кризман, *исто*, стр. 124; Ф. Јелић-Бутић, *исто*, стр. 164.

³⁵ Виктор Новак, *исто*, стр. 608.

³⁶ Аутун Милетић, *Усташка фабрика смрти 1941–1945*, ВИЗ, Београд, 1988, стр. 10.

³⁷ Бранко Петрановић, *исто*, стр. 52.

³⁸ Др Саво Скоко, *Злочини геноцида Независне Државе Хрватске у Херцеговини током 1941, Геноцид над Србима у II светском рату*, стр. 264.

У јеку такве пропаганде усташке власти су основале читаву мрежу ванредних, пријекних и покретних пријекних судова готово у свим мјестима НДХ – Загребу, Карловцу, Госпићу, Вараждину, Тузли, Бањалуци, Осијеку, Сарајеву, Бјеловару, Бихаћу, Брчком, Дрвенти, Мостару, Вишеграду итд., да би се убрзала ликвидација Срба, пред јавношћу геноцид прикрио „судским процесима“. Истовремено, влада НДХ донијела је бројне законске одредбе, које су постале формално-правна основа усташком казненом законодавству за извођење масовних ликвидација Срба, Јевреја и Цигана. „Законска одредба за одбрану народа и државе“ донесена је 17. априла 1941. године. Одмах затим донијете су законске одредбе: „О забрани ћирилице“, „О расној припадности“, „О држављанству“, „О заштити аријевске крви и части хрватског народа“, „О пријеким судовима“, „О покретним пријеким судовима“, „О формирању државног равнатељства за понову“, „О заштити аријевске културе и хрватског народа“, „О обавезној пријави иметка жидовских предузећа“, „О поступку са имовином особа које су напустиле подручје НДХ“, „О промјени имена градова и насеља (који су у свом саставу имали придјев српски)“, затим законске одредбе о промјени жидовских презимена и означавању жидовских твртки, „О обавезној пријави србијанаца“, и друге. Сем тога, већ 5. маја 1941. донијета је законска одредба о преласку с једне вјере на другу – својеврсни клероусташки докуменат.³⁹ Послије тога, уследила је акција формирања концентрационих логора – познатих „логора смрти“, у којима су на најсуровији начин мучени и масовно убијани Срби: логор „Даница“ код Копривнице, „Керестинац“ код Загреба, логор „Јадовно“, логори на Велебиту и на острву Пагу, „Крушчица“ у близини Травника, Стара Градишка, Лоборград, Ђаково, Тење код Осијека, Јастребарско, логор у Руми, Лепоглава, Јасеновац и други. Поред тих концентрационих логора, на територији НДХ постојала су и три главна исељеничка логора за депортацију Срба: у Славонској Пожеги, Бјеловару и Цапрагу. Сви су имали заједничку команду – Усташку надзорну службу (УНС), а од марта 1943 – Главно равнатељство за јавни ред и сигурност.⁴⁰

Јасеновачки логор заузима једно од првих мјеста међу најзлогласнијим нацистичким логорима. Он је највеће стратиште на Балкану, највећи изван границе Трећег рајха и треће по величини губилиште у Другом свјетском рату. Остао је као појам злочина геноцида усташких власти над Србима, Јеврејима и Циганима. Жртве су у њему масовно спаљиване, убијане тупим предметима, клане, бацане у Саву и ликвидиране на друге начине. Мучене су забадањем клинова, кидањем појединих дијелова тијела, ломљењем костију, вјешањем, чак су и дране. Рачуна се да је у Јасеновцу током рата ликвидирано од 500.000 до 600.000 мушкараца, жена и дјеце, па и више. У свом необјављеном дневнику,

³⁹ АВИИ, АНДХ, к. 213, рег. бр. 10/2–1; Б. Кризман, *исто*, стр. 120; „Народне новине“ од 5. V 1941.

⁴⁰ Мирко Першен, *Усташки логори*, стр. 37–48; *Злочини против Јевреја у Хрватској*, стр. 83–112, 115, 117, 120.

опуномоћени генерал у НДХ Едмунд Глез Фон Хорстенау, који је по професији био историчар, поред осталог, наводи да је, према извјештајима које је примао, „број закланих износио три четврт милиона“.⁴¹

Масовно уништавање Срба

Упоредо са хапшењем Срба, Јевреја и Цигана и њиховом ликвидацијом у логорима и затворима, отпочели су и масовни покољи, убиства и масакрирање на стотине, па и на хиљаде Срба (мушкарци, жене и дјеца) у разним мјестима широм НДХ. Остала су многобројна свједочанства о масовним масакрима, бацању у крашке јаме и поноре, вађењу очију, набијању на колац итд. Прва масовна убиства усташе су отпочеле 27/28. априла 1941, када су у селу Гудовац, код Бјеловара, стријељали 195 Срба, да би убрзо такви злочини достигли неслућене размјере. У Огулину је, из Плашког и других околних села, убијено око 5.000 мушкараца, жена и дјеце српске националности. У Пријебоју је 400 Срба бачено у јаме. У Благају Селу, на Кордуну, усташе су 6. маја 1941. убиле око 500 људи, а неколико дана касније, у глињској цркви, заклали су око 300 мушкараца, жена и дјеце.⁴² Само у тзв. таласу (јунски, видовдански или илинденски) у Херцеговини усташе су побиле, заклале и у многобројне јаме бациле око 12.000 мушкараца, жена и дјеце српске националности. У Корићку јаму бачено је 1. јуна 1941. године 167 Срба оба пола и различитог узраста. У јаму Шурманци, првих дана јула, усташе су бациле око 500 особа, углавном живих жена, дјеце и стараца. Стравични покољи брзо су се ширили Херцеговином. Јаме Ржани до, Пандурица, Шурманци, Капавица, Видовња, Бивоље брдо, Хутово, Бенина ограда, Кукауша и многе друге, биле су тих дана пуне измаса-крираних Срба. У шупама Војног логора у Невесињу побијено је у видовданском покољу 137 мушкараца, жена и дјеце српске националности и над њиховим гробницама усташе су засадиле кромпир.⁴³ Над таквим стравичним методама згражавали су се и освједочени непријатељи српског народа. Подмаршал Лакса наводи да „ниједан грађанин, ниједна жена, па ниједно дијете није сигурно у свој живот“, док је фон Хорстенау наглашавао да је такав поступак усташа „иживљавање нељудских садиста“.

Геноцидни злочини усташа брзо су се раширили у НДХ на сва подручја на којима су живјели Срби. Организован је низ нових покоља. На примјер, у селу Суваја, код Грачаца, 1. јула убијено је више од 300 Срба, углавном жена, дјеце и стараца. У извјештају територијалне легије краљевских карабинијера гувернатору Далмације каже се да је

⁴¹ Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945*, Документа, књига 1, Београд, 1986, стр. 37.

⁴² Љубан Ђурић, *Банијски партизански одред, 1941–1945*, Београд, 1988, стр. 12–13; Перо Морача, *Југославија 1941*, Београд, стр. 50.

⁴³ Извјештај Крилног заповједништва Билеће Заповједништву 4. оружанске пуковније од 1. јула 1941, АВИИ, АНДХ, к. 143–а, рег. бр. 36/9–2; С. Скоко, *Покољи херцеговачких Срба 1941*, стр. 20–27.

од тога броја „170 закопано у три јаме, док су остали спаљени“. Сем тога, у том извјештају, карабинијери истичу: „У Суваји, десило се и ово: жени свештеника Сава Лаврње, који је раније био убијен, усташе су распориле трбух и извадиле живо дијете које су убили“.⁴⁴

Крајем тог мјесеца, у масовним покољима Срба у западној Босни (Бихаћ, Босанска Крупа и Цазин) убијено је око 20.000 мушкараца, жена и дјеце. На подручју Санског Моста, убијено је око 6.000 људи, а око 6.000 људи српске националности убијено је и на подручју срезова Приједор и Босански Нови. Слиједили су покољи Срба у Бањалуци (око 500), док је у ливањском срезу, крајем јула, убијено и у Пралошку и друге јаме бачено више од 1.500 људи.⁴⁵ Том приликом највише су страдала села: Челебић, гдје су усташе убиле или заклале и у јаме бациле 393 особе различитог узраста – од дјетета у колијевци до старца; Голињево – 231; Доњи Рујани – 204; Горњи Рујани – 143; град Ливно – 137 и Губер Велики – 116 особа. Затим слиједе Лештани, Чапразлије, Поток, Смрчани, Застине, Жабљак, Главице, Бојомунти, Прово, Сајковић, Радановци, Богдаши, Врбица, Губин итд., за које се дају подаци о нечувеним масакрима над Србима. Као и у другим мјестима, и ту су све злочине над Србима углавном извршиле „њихове најближе комшије Хрвати и Муслимани“, који су одмах заузели њихове куће и имања.⁴⁶ Истовремено, када је отпочео масакр над Србима у Ливањском пољу усташе су заклале око 2.000 Срба у глињској цркви.

Само у неколико славонских села током 1941. убијено је више од 2.800 мушкараца, жена и дјеце српске националности. Оружничка постаја Бужин извјештавала је 1. августа 1941. претпостављену команду да су тога дана „усташе убиле 1.000 до 1.300 Срба“.⁴⁷

О уништавању и клању српског живља на Кордуну постоје детаљни подаци у извјештају заповједника оружничког вода у Слуњу, гдје се, поред осталог, наводи да су „чишћење“ те територије отпочеле 29. јула усташе, да је „рад усташа био нетактичан“, јер су „очишћени“ мање опасни и мање криви – „многи старци, жене и дјеца“. У извјештају се наводи да је приликом чишћења било „дивљачких призора“: убијање „дјетета у колијевци, старца, читаве обитељи заједно, садистичко иживљавање ужасних мучења прије коначног чишћења“, и даље: „чиштило се у кући, дворишту, на путу, у присуству родитеља, дјеце и

⁴⁴ АВИИ, АНДХ, к. 84, рег. бр. 24/3.

⁴⁵ АВИИ, АНДХ, к. 81, рег. бр. 9/3–1. О догађајима у Босанској Дубици тих дана детаљно говори извјештај заповједника 3. сатније 3. пјешадијске пуковније упућен заповједнику заповједништва мјеста Босанска Дубица од 2. августа 1941, гдје се, између осталог, наводи: „Прегледао сам сва околна села гдје сам затекао само празне домове и незбринуту стоку... јер су усташе поубијале немилосрдно сваког Србина па чак и жене“, те да је „све што је било живо у тим домовима устријељено“; АВИИ, АНДХ, к. 1, рег. бр. 15/2–12; др Д. Лукач, *исто*, стр. 66–67.

⁴⁶ Будо Симоновић, *Огњена Марија – лета господњег 1941*, Београд, 1991. стр. 338.

⁴⁷ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 85, рег. бр. 25/10–1; *Хронологије ослободилачке борбе 1941–1945*, стр. 73.

обратно“. Такви поступци изазивали су општи страх и панику код становништва, а „код честитих Хрвата“ и „негодовање“ – пише даље у извјештају – јер су сматрали да је такав поступак „срамота за народност хрватску, њену културу и католичку вјеру“.⁴⁸

О иживљавању усташа приликом уништавања српског становништва Стјепан Нојбергер, заповједник Стожера хрватске легије, у извјештају од 5. августа 1941. заповједнику Хрватске војске, поред осталог, пише: „Они (мисли се на усташе, прим. С.В.) дотјеране сељаке живе сијеку у комаде, ваде им очи ножем, бацају их у воду и гађају пушком са по сто набоја“ и даље: „у селима љешеви леже незакопани, ријеке су пуне љешева, који се хватају за жбуње и трују околину иако за то нема разлога...“⁴⁹

Усташе су о масовним ликвидацијама Срба готово свакодневно достављале извјештаје својим вишим командама и органима власти у НДХ у којима се бројчано наводи њихов велики учинак на читавој територији Независне Државе Хрватске. Половином августа 1941, заповједник 1. хрватске оружничке пуковније извјестио је Равнатељство за јавни ред и сигурност да је на „подручју оружничке постаје Медак 60 усташа под вођством усташког наредника Нандушића извршило упад у с. Вребац и околину“ и да су тамо „поубијали око 80 Срба и преко 300 жена, стараца и дјеце“. Десетак дана касније заповједник заповједништва 3. оружничке пуковније извјестио је Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ да је 22. августа „једна усташка јединица од око 200 Босанаца – муслимана напала на српско село Которане у котару Двор на Уни“, да су нападачи „попалили куће и штале, опљачкали село и поклали већи број становника“.⁵⁰

Својевремено свједочанство о масовности злочина усташа јесте Записник комисије за преглед масовних гробница у којима су покопани Срби на подручју села Карађорђево, у долини ријеке Клокот и на мјесту званом Церавац, од 6. августа 1941. године. У њему се констатује да се у бившем Карађорђеву, налазе два јарка (масовне гробнице), један дужине 62, а други 30 метара, у долини ријеке Клокот један дужине 190, а други 26 метара и у Церавцу такође двије гробнице, од којих је једна дугачка 56, а друга 15 метара. У записнику се констатује да се гробнице у долини ријеке Клокот налазе на подводном терену, па да постоји могућност тровања ријеке, да из тих гробница вире „поједини комади лубањских костију“ и да прије „поправке“ гробница „јарке треба посути живим кречом“.⁵¹ О свим тим догађајима команде италијанских јединица стационираних на територију НДХ слале су својим претпостављеним командама драматичне извјештаје о непрекидном и масовном уништавању и масакрирању српског становништва, тврдећи да је до септембра 1941. „само на подручју Лике убијено 80.000 Срба“, док је „на читавој

⁴⁸ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 145, рег. бр. 1/2.

⁴⁹ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 1, рег. бр. 6/2–4; Љ. Ђурић, н.д., стр. 41–45.

⁵⁰ Исто, к. 145, рег. бр. 43/6–2.

⁵¹ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 173, рег. бр. 24/2–2.

територији НДХ убијено око 300.000 особа“.⁵² О свему томе постоје многобројна аутентична документа, аутентична архивска грађа о њиховој нељудској и злочиначкој мисији. „Срби у Независној Држави Хрватској убијају се, кољу, муче начином који није познавала до данас историја нашег и других народа“ – извјештавао је Богдан Рашковић, 17. септембра 1941, председника српске владе Милана Недића, додајући: „По исказима немачких кругова као најмјеродавнијих убијено је од априла до данас 350.000 Срба, а поред тога у разним затворима и логорима ове нове државе налазе се затворени по прилици 50.000 жена, дјеце и људи“. Тада је и једна италијанска комисија, која се бавила истраживањем уништавања Срба од „стране Хрвата“ пронашла велико стратиште на острву Пагу, гдје су усташе убијале и спаљивале заточенике концентрационог логора.⁵³

Под руководством фратора Вјекослава Филиповића Мајсторовића, усташе су 7. фебруара 1942. у селима Шарговац, Дракулићи и Мотике „крамповима и сјекирама“, по сопственом признању, убиле 2.300 Срба свих узраста и оба пола. Под непосредним руководством њемачког генерала Фридриха Штала, усташе су, у сарадњи с њемачким јединицама, половином 1942. године потпуно опустошили 140 поткозарских села, при чему је страдало 68.500 Козарчана, међу којима је било и 23.850 дјеце – од новорођенчета до 15 година.⁵⁴

Посебно поглавље црне хронике усташке владавине јесте геноцид над дјецом. Одлуком поглавника, половином јула 1942, основани су тзв. дјечји логори у Горњој Ријеци, код Крижеваца, у Јastreбарском и у Сиску. Били су то једини логори за заточенике у пеленама у Европи. Сем тога, дјеца су масовно смјештана и у логорима Јасеновац – Стара Градишка, Лоборград и Ђаково. Само са Козаре у логорима се налазило 12.500 дјеце. У логорима Стара Градишка – Јасеновац умрло је 2.376, а убијена су 5.583 дјетета. Према подацима Министарства удружбе, од три хиљаде двјеста тридесет шесторо дјеце у Јastreбарском, за само четири мјесеца било је 768 умрлих. Рачуна се да је на територији НДХ ликвидирано више од 30.000 дјеце од најранијег доба до 15 година старости. О страдању циганске дјеце нема поименичних података, али се рачуна да их је од 5.000 до 8.000 страдало само у Јасеновцу.⁵⁵

Огромна архивска грађа, која потиче од највиших политичких и војних органа НДХ, њихових њемачких и италијанских сарадника,

⁵² У извјештају Заповједништва оружанског крила Госпић, од 3. септембра 1941, Групи генерала Лукића код италијанске 2. армије пише слиједеће: „Пукovníк г. Содду овом приликом између осталог разговора рекао је да ово садашње стање на подручју овог крила реакција рада наших људи, тј. сада се четници и остали грчко-источне вјере житељи осјећају над Хрватима, а за учињену неправду и извршена убиства њихових ближих, јер да су Хрвати на подручју овог крила, односно цијеле Лике побили око 80.000 Срба, а у цијелој Хрватској да је побијено 300.000“. АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 67, рег. бр. 20/3.

⁵³ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 61, рег. бр. 17/12–2, 4, 6, и к. 174, рег. бр. 1/12.

⁵⁴ Драгоје Лукић, *Усташки геноцид над децом у НДХ 1941–1945, Геноцид над Србима у II светском рату*, Београд, 1995, стр. 77–80.

⁵⁵ Исто.

усташких функционера, команданата војних и полицијских јединица и појединаца, готово свих непосредних извршилаца масовних злочина и злочина геноцида, чини потресну документацију о њиховој злочиначкој мисији 1941–1945. године. Та грађа показује да су сви они спроводили политику застрашујућег примјера, па су њихове жртве на десетине и стотине хиљада бестијално убијених људи. Она, осим тога, увјерљиво показује усташку крвожедност и начин извођења злочина (клање, убијање невине дјеце, жена и стараца, бацање у јаме живих и полуживих људи, ломљење костију, набијање на колац, копање очију, силовање итд.). Инквизиторских тортура над Србима, нарочито над свештеним лицима и беспомоћнима у НДХ, било је такође веома много. (Јесу ли извршиоци тих злочина – питао се Бранко Петрановић – нормални људи, какве их мржње сажижу, од каквог су материјала направљени када могу правити такве страхоте. Јесу ли то патолошке личности? Људи којима треба да се баве психијатрија, психологија поремећених умова, судска медицина, социјална патологија.⁵⁶)

На основу таквих података, могуће је откривати разлоге, мотиве и циљеве геноцида и геноцидне политике, величину људских и духовних губитака српског народа и Српске православне цркве у Другом свјетском рату. Намеће се закључак да му је, поред Јевреја и Цигана, било намијењено потпуно уништење. Осим усташких, трпио је и геноцидне злочине њемачких, мађарских и бугарских окупатора, као и злочине великоалбанских квислинга. Темпо одвијања злочина геноцида над Србима (мада је његов најјачи налет био 1941. године), указује на то да се свим носиоцима злочина геноцида журило да што прије обаве посао који су наумили. Управо због тога, често и нијесу затирали своје трагове, па ни прикривали своју примитивност у извођењу злочина.

Код починилаца злочина геноцида у НДХ уочљиво је да су једни у њему уживали, други се њима поносили и јавно их истицали, али су сви заједно то сматрали својом дужношћу, захваљујући, прије свега, савршеној симбиози НДХ и Римокатоличке цркве, због које су Срби и Српска православна црква у НДХ били народ и институција којих се требало што прије ослободити зарад чистоте расе и римокатоличке вјере хрватског народа. Отуда, како је примијетио Драгољуб Живојиновић: „Егзекутори геноцида у НДХ нијесу морали да се брину за своја злодјела, да их прикривају. За оно што су урадили очекивали су опроштај и благослов – и добијали су га.“

У спровођењу злочина геноцида над српским становништвом усташе су – убрзо након успостављања НДХ – приступили планском исељавању Срба у Србију. Велики значај у организацији пресељавања имали су уговори склопљени између НДХ и њемачких окупационих власти, па су власти НДХ основале посебан уред – „Државно равнатељство за понову“, чији је једини задатак био да обавља „све послове око

⁵⁶ Бранко Петрановић, *НДХ – геноцидна држава*, „Војноисторијски гласник“, бр. 1–2/1994, стр. 504–533.

исељавања страног живља из НДХ“ и да од њега „преузима сву покретну и непокретну имовину“. Да би се исељавање обавило што детаљније у свим општинама и срезovima формирану су такви уреди, а у Цапрагу, Славонској Пожеги и у Бјеловару тзв. исељенички логори.⁵⁷

Међу првима за исељавање усташе су покупиле све православно свјештенство и њихове породице, који су преостали послје првих масовних ликвидација, затим интелигенцију и богатије Србе. Слиједила су масовна пресељења осталог српског становништва. Средином јуна 1941. из Славоније и Срема укупно је протјерано 11.000 људи српске националности, с напоменом да још 4.000 чека „без хране“ на одобрење њемачких власти. Издавана су наређења да „се исели цјелокупно становништво гркоисточњачке вјероисповјести“ са подручја НДХ ради стварања етнички чистог хрватског простора.⁵⁸ Сем тога, велики дио становништва, да би спасио голи живот испод усташке каме, самоиницијативно је бјежао у Србију. О свему томе постоји обимна аутентична, али парцијална грађа, на основу које је, ипак, тешко утврдити тачан број насилно пресељених Срба у Србију. На примјер, за Велику жупу Вука зна се да је одмах након формирања Повјереништва за колонизацију створен амбициозан план који се морао спровести убрзаним темпом. На подручју Уреда за колонизацију у Осијеку Хрвати су колонизовани у 104 насеља, у слиједећим срезovima: у Вировитици у 25 насеља, у Валпову у пет, Слатини у 13, у Нашицама у 14, у Пожеги у шест, у Доњем Михолцу у 14, у Бакову у два, Осијеку у шест, Вуковару у 14 и Шиду у два насеља, на дотадашња српска имања. У тим насељима извођена је принудна колонизација још од 1939. године, а појачана је након доласка усташа на власт.⁵⁹

Само за три дана, од 23. до 25. августа, из Винковаца је исељено више од 400 Срба, а њихова имовина предата је Хрватима. Повјереник за колонизацију за град Вуковар, 13. септембра 1941, затражио је да му се доставе подаци о „слободним српским имањима у Боботи како би се на њима населили Хрвати“. На српска имања Хрвати су масовно колонизовани у насељима: Сотин, Опатовић, Миклушевић, Сремски Чаковци, Томпојевци, Берак, Орлик, Свињаревци, Слаковци, Негославци, Петровци, Богдановци, Маринци, Нуштар, Церић, Трпиња, Пачетин, Вера итд. Истовремено с акцијом исељавања Срба и довођења Хрвата на њихова имања, бискупски ординаријат у Бакову донио је одлуку да се српске цркве претворе у римокатоличке у слиједећим насељима: Браковци, Мајур, Допсин, Тења, Даљ, Маркушица, Трњани, Пачетин, Бршадин, Чепин, Кођени, Кућанци, Паучје, Будимци, Бијело Брдо, Борово Село, Трпиња, Мартинци, Чачински Трњани, Клокоче-

⁵⁷ „Народне новине“ од 24. 06. 1941. и АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 170, рег. бр. 2/12; АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 153д, рег. бр. 35/1.

⁵⁸ Исто, к. 143а, рег. бр. 31/9-1.

⁵⁹ Јован Пејин, *Колонизација Хрвата на српској земљи у Срему, Славонији и Барањи*, Сремска Митровица, 1992, стр. 14.

вик, Топоље и Славонски Брод. Сва имовина православних цркава у тим мјестима прешла је у власништво Римокатоличке цркве.⁶⁰

Према аутентичној њемачкој документацији, из НДХ до септембра 1941. протјерано је 118.110 Срба. „Обнова“ објављује број од 300.000 Срба и 10.000 Словенаца, док у извјештају Комесаријата за избјеглице, упућеном Министарском савјету Недићеве владе, октобра 1942, пише да је до тада евидентирано 258.500 избјеглица. Међутим, у картотеци Комесаријат евидентирао их је 324.840, међу којима око 40.000 избјеглица из мађарске окупационе зоне, више од 20.000 са територије коју су окупирали Бугари, рачунајући и Косово и Метохију. Најзад, у извјештају Франца Нојхаузена, упућеног Главном опуномоћенику за руднике метала за Југоисток у Бечу, јула 1942, наводи се да је тада у Србији било 420.000 избјеглица, међу којима и 86.000 дјеце.⁶¹

Међу бројним активностима након спровођења геноцида над Србима, усташе су организовано пришле насилном покрштавању православног становништва и превођењу у католичанство. Због тога су усташке власти донеле нове законске прописе у облику „Упуте пригодом пријелаза с једне вјере на другу“, па се већ 27. маја 1941. читав посао око прекрштавања одвијао у тијесној сарадњи усташа и католичких црквених власти. Самим начином прекрштавања требало је што више унизити српско национално и људско достојанство и сломити духовна осјећања код преобраћеника.⁶²

Од августа 1941. акције прекрштавања попримиле су шире размјере широм НДХ, па су у многим подручјима услједила масовна прекрштавања. Највеће размјере акције прекрштавања достигле су у зиму 1941/1942, када се упорно радило на присилном прекрштавању читавих насеља и подручја. Рачуна се да је током рата 1941–1945. у НДХ око 244.000 православних Срба прекрштено у католичанство.

* * *

Ратни злочини и геноцид на Србима спровођени су током читавог рата 1941–1945. најбруталнијим методама и с мањим и већим осцилацијама. Окупатори и квислинзи, заједно и појединачно, политиком „застрашујућег примјера“, проузроковали су на стотине хиљада невиних жртава, уз све облике садистичког иживљавања (бацање у јаме и ријеке, пећине и поноре, набијање на колац, паљење живих људи, жена и дјеце, гушење цијанкалијем и друго). Ти злочини геноцида резултат су стицаја бројних околности у дужем временском трајању. Њихова монструозност и масовност нијесу резултат инцидентне ситуације, већ дуготрајне индоктринације, која се спроводила кроз све облике политичког, културног и вјерског дјеловања у Независној Држави Хрватској. Идеји

⁶⁰ Исто, стр. 15–16.

⁶¹ Др Никола Живковић, исто, стр. 188–213.

⁶² Војноисторијски институт, Војни архив, АНДХ, к. 135, рег. бр. 6/16; „Народне новине“ од 5. маја 1941.

„чистог хрватског простора“ и егзистенцији „чисте хрватске нације“ било је све подређено. Масовна убиства Срба Католичка црква је проглашавала добротинством, јер су почињена у име идеје и под утицајем вјере. Наиме, идеја све штити, а виши принцип разрешава од гријехова, па су сва средства дозвољена, што више и препоручљива, јер се радило о томе да се „невјерници“ уразуме и „врате вјери својих дједова“. Усташке власти Србима нијесу пружале никакву могућност. Једноставно, морали су нестати са територије НДХ, било масовним убијањем, без обзира на пол и узраст, било протјеривањем или насилним превођењем у католичанство. Међутим, чак и када би се одрекли своје вјере усташе су их широм НДХ убијале у масовним покољима или у концентрационим логорима и стратиштима. Идеологија геноцида је – како наглашава Михајло Станишић – остварена у оба своја главна тока: уништено је и истријебљено на територији усташке НДХ, готово више од половине српског живља, а затим Јевреји и Цигани, и подривен је до краја темељ југословенске државе огромним и непремостивим јазом раздора између Хрвата и Срба.